

თამაზ გოგოლაძე

კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს
ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი,
კავკასიის უნივერსიტეტი,
საქართველო
tazogogoladze@yahoo.com

**ახალი მასალები ჩორჩანელთა და ხურციძეთა
ფეოდალური სახლების შესახებ (უდეს ეკლესიის
ქართული ლავიდარული წარწერები; იერუსალიმისა
და სინას მთის წმიდა ეკატერინეს სახელობის
ეკლესიის საალაჰე სინოდიკონები)¹**

სოფელი უდეს მდებარეობს ისტორიულ სამცხეში, ადიგენის რაიონში, მდინარე ქვაბლიანისწყლის ხეობაში. სოფლის ცენტრში აღმართულია დიდი ზომის ეკლესია ყოვლადწმინდა ღმრთისმშობლის მიძინებისა (სურ.1).

1886 წელს პრასკოვია უვაროვა კათოლიკურ ეკლესიის ადგილზე ბაზილიკურ ეკლესიას მოიხსენიებს. 1932-1933 წლებში გიორგი ბოჭორიძე სამცხე-ჯავახეთში მოგზაურობის დროს უდეს ეკლესიის შესახებ დასძენს: „ახლანდელი ღვთისმშობლის (დიდი ახალი) ეკლესიის ადგილას ძველად ძველი შენობა (ეკლესია) ყოფილა. მისი მასალა ახლისათვის შეუხმარიათ“.² გიორგი ბოჭორიძის მიერ გამოთქმული მოსაზრება კიდევ ერთხელ დოკუმენტურად დადასტურდაგასულიწლისზაფხულში, როდესაც შოთარუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის ფარგლებში („სამცხის რეგიონის ისტორიის და კულტურის ძეგლები“) ვენჯიეთ უდეს ღმრთისმშობლის ეკლესიას, რომლის დათვალიერების დროს ჩვენი ყურადღება მიიქცია ტაძრის ინტერიერში, ჩრდილოეთ პილასტრის ძირში ჩადგმულმა წარწერებმა ქვის ფრაგმენტმა (სურ.2-3).

1 კვლევა [გრანტის ნომერი HE-21-1739] განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით / This research [grant number HE-21-1739] has been supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG).

2 გიორგი ბოჭორიძე, მოგზაურობა სამცხე-ჯავახეთში, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, შენიშვნები და საძიებლები და შესავალი დაურთეს: დ. ბერძენიშვილმა, ლ. მელიქიშვილმა, ლ. ხუციშვილმა, (თბილისი, 1992), 64-65.

(სურ. 1) უდეს ღმრთისმშობლის ეკლესია (გიორგი მალრაძის ფოტო)

დაიწყო XX საუკუნის დასაწყისში კათოლიკეების მიერ შელესილმა ფენამ. ამის შედეგად ეკლესიის ჩრდილოეთ კედლის ერთ-ერთ სვეტის ძირში გამოჩნდა წარწერიანი ქვა, რომელსაც აშკარად ეტყობოდა, რომ მეორადი დანიშნულებით იყო გამოყენებული.¹

ჩვენ მიერ ამოკითხულ სახელ ფარსმანთან არ შეიძლება არ გაგვახსენდეს ჩორჩანელთა ფეოდალური სახლის წევრებს შორის გავრცელებული სახელი ფარსმანი და ასევე ერთი მნიშვნელოვანი გარემოება - ჩორჩანელთა არისტოკრატიული საგვარეულოს მფლობელობა ამ მხარეში. ამ მხრივ მეტად საინტერესოა 1886 წელს მოსკოვის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელის - პრასკოვია უვაროვას მიერ დაფიქსირებული ქვა-სვეტი, რომელიც ეკლესიის დასავლეთ კართან მდებარეობდა. მოგვიანებით, 1932-1933 წლებში იგი დაწვრილებით აღწერა გიორგი ბოჭორიძემ. მკვლევარი ყურადღებას ამახვილებს ქვა-სვეტის თანმხლებ წარწერებზე, რომლებიც ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზისაა დამოწმებული. მისი მნიშვნელობიდან გამომდინარე, ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით გავეცნოთ წარწერიანი ქვის შესწავლის ისტორიას.

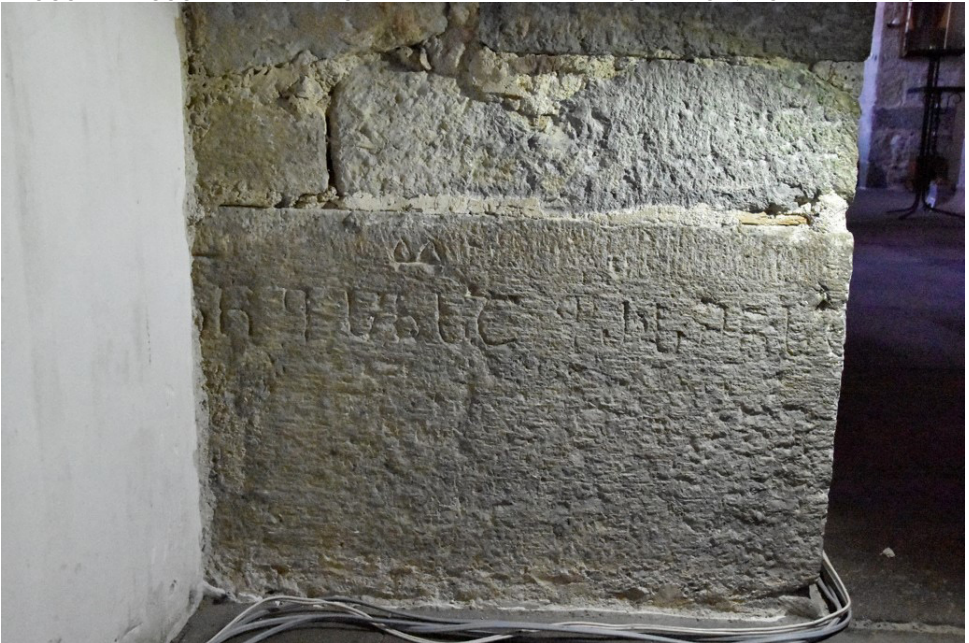
1 აქვე ვსარგებლობთ შემთხვევით, დიდ მადლობას მოვასხენებთ წარწერის შესწავლის საქმეში განეული დახმარებისათვის უდეს ეკლესიის წინამძღვარს - არქიმანდრიტ გრიგოლსა (ქურციკიძე) და იქ მოღვაწე მოწესეებს. ასევე ჩემს მეგობრებს: თორნიკე ნიკურაძესა და გიორგი მალრაძეს.

პირველი ისტორიკოსი, ვინც ჩვენთვის საინტერესო წარწერა წაიკითხა, გიორგი ბოჭორიძე იყო. მეცნიერი წარწერას VI საუკუნის პირველი ნახევრით ათარიღებს და შემდეგი სახით კითხულობს:

„წმიდაო ღვთის მშობელო დედაო ღვთისაო მიოხე ბასილევს მეფე ფარსმანის და სულსა მანანაისა ესეც გაბრიელ ანგელოზი ეტყვის ? გობრონის მიმა“¹

ლელა შანიძე წარწერის ახლებურ წაკითხვას გვთავაზობს: „ღვთისმშობელი. დედაო ღვთისაო, მეოხ ეყავ სულსა... ფარსმანისა და სულსა მანანაისი. ესე არს გაბრიელ ანგელოზი, ეტყვის: გიხაროდენ, მიმადლებულო“²

ლ. შანიძე უდეს სტელას X-XI საუკუნეებით ათარიღებს. მას სახელ ფარსმანთან დაკავშირებით წერილობითი წყაროებიდან მოჰყავს ქართლის ცხოვრებაში მოხსენიებული ბაგრატ IV-ის დროს მოღვაწე ფარსმან თმოგველი, სათხის ეკლესიის მაშენებელი ფარსმანი და ასევე XI საუკუნის დასაწყისის ზარზმის სამწერობელზე ამოღარული

(სურ. 2) X-XI საუკუნეების მიჯნის ფარსმან ჩორჩანელის წარწერა უდეს ღმრთისმშობლის ეკლესიიდან

სახელი ფარსმანი, მაგრამ თავს იკავებს, მოხმობილ წყაროებში მოხსენიებული სახელი ფარსმანი გააიგივოს მაინცდამაინც უდეს სტელის წარწერაში ამოღარულ სახელ ფარსმანთან.

1 გიორგი ბოჭორიძე, მოგზაურობა სამცხე-ჯავახეთში ..., 66.

2 ლ. შანიძე, უდეს სტელა, ქართული ხელოვნება, (თბილისი, 1979), 108.

(სურ. 3) X-XI საუკუნეების მიწის ფარსმან ჩორჩანელის წარწერა ფრაგმენტი უდეს ღმრთისმშობლის ეკლესიიდან

ქართული წარწერების კორპუსის I ტომში მოყვანილია უდეს წარწერის ნოდარ შოშიაშვილისეული წაკითხვა:

„[წ(მიდა)ო ღ(მრ)თ(ი)]მშ(ო)ბ(ე)[ლო] | მ(არია)მ, | დ(ე)დ(ა)ო ღ(მრ)თ(ი)ს(ა)|ო, მ(ე)ოხ (ე)ყ(ავ) ს(უ)ლსა ფ(ა)რსმ(ა)ნის | და ს(უ)ლსა | მანანისა. | ესეა გ(ა)ბრ(ი)ელ - ან[გ(ელო)ზ]ისგან მ(ა)მ(ა)ა“.¹

ისტორიკოსი წარწერას X საუკუნით ათარიღებს, ხოლო წარწერაში მოხსენიებულ ფარსმანს ჭავახეთის დიდ აზნაურად მიიჩნევს.

აღნიშვნის ღირსია, რომ წარწერის ახლებური წაკითხვა ბოლო დროს ვალერი სილოგავამაც შემოგვთავაზა: „წმიდაო ღმრთისმშობელო მარიამ, დედაო ღმრთისაო, მეოხ ეყავ სულსა ფარსმანისა და სულსა მანანისა. ესე არს გაბრიელ ანგელოზი, რომელი ეტყვის: „გიხაროდენ, მიმადლებელო“.“²

პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით ვ. სილოგავამ თავდაპირველად XI საუკუნის ძეგლად მიიჩნია, ხოლო წარწერაში მოხსენიებული ფარსმანი - ჩორჩანელთა ფეოდალური სახლის წევრად.³ მოგვიანებით კი, მკვლევარმა წარწერაში მოხსენიებული

1 ქართული წარწერების კორპუსი, ტ. I, ლაპიდარული წარწერები, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V-X სს.), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, (თბილისი, 1980), 139.

2 ვალერი სილოგავა, სამცხის ლაპიდარული ეპიგრაფიკა, წიგნში: ახალციხისა და ტაო-კლარჯეთის ეპარქია, (თბილისი 2013), 160.

3 ვალერი სილოგავა, ერთი ეპიგრაფიკული ძეგლი თურქ-სელჩუკთა შემოსევის

(სურ. 4) უდეს წმიდა ნინოს ეკლესია (გიორგი მაღრაძის ფოტო)

ფარსმანი X საუკუნის მინურულში მოღვაწე ფარმან ერისთავთან გააიგივა და, ლელა შანიძის მსგავსად, წარწერის ქრონოლოგია X-XI საუკუნეების მიჯნით განსაზღვრა.

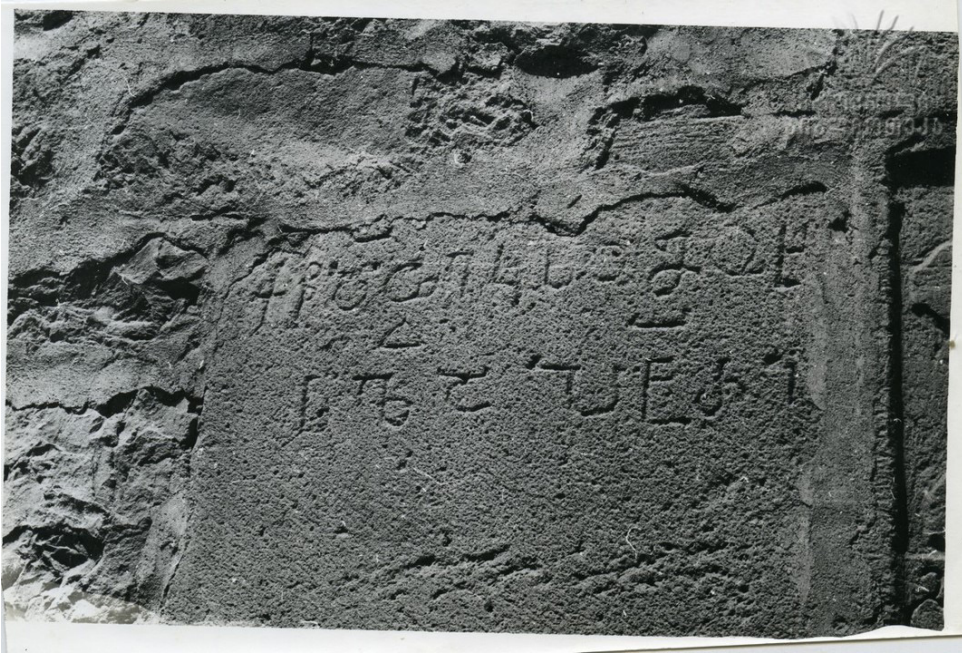
წარწერის დათარიღებასთან დაკავშირებით ჩვენ სრულად ვიზიარებთ წინამორბედ მეცნიერთა მოსაზრებას და, მათ მსგავსად, წარწერას X-XI საუკუნეების მიჯნით ვათარიღებთ. სწორედ ამ პერიოდის მოღვაწე უნდა იყოს წარწერაში მოხსენიებული ფარსმანი. თუ წარწერის ჩვენეული წაკითხვა სწორია („[უ(ფალ)ო, გან(უ)ს(უე)]ნე ს(უ)ლსა ფ(ა)რსმ(ა)ნ(ი)ს(ს)ა...“), მაშინ გამოდის, რომ წარწერის შესრულების დროს, ანუ X-XI საუკუნეების მიჯნაზე, ფარსმან ჩორჩანელი უკვე გარდაცვალებული ყოფილა. წარწერის ფრაგმენტულობიდან გამომდინარე, ძნელია, გადაჭრით ითქვას, თუ ჩორჩანელთა ფეოდალური საგვარეულოს რომელი ფარსმანი უნდა ვიგულისხმოთ ახლად გამოვლენილ წარწერაში მოხსენიებულ ფარსმანად, მაგრამ თუ ერთმანეთს შევადარებთ უდეს სტელისა და ჩვენ მიერ მიკვლეული სავედრებელი წარწერის მოხაზულობას, მათი მსგავსების საფუძველზე შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ორივე მათგანში მოხსენიებული ფარსმანი ერთი და იგივე პირი უნდა იყოს.

შესახებ XI ს. საქართველოში (მირაშხანის წარწერა), წიგნში: ჯავახეთის ეპიგრაფიკული კორპუსი, გამოსაცემად მოამზადეს და გამოკვლევები დაურთეს ვალერი სილოგავამ, ლია ახალაძემ, მერაბ ბერიძემ, ნესტან სულავამ და როინ ყავრელიშვილმა, (თბილისი, 2012), 220.

1932-1933 წლებში გიორგი ბოჭორიძეს უდეს სასაფლაოზე უნახავს წარწერიანი ქვა, რომელიც ამავე სოფლის ღმრთისმშობლის ეკლესიის ეზოში ჩაუტანია. მკვლევარი გვთავაზობს წარწერის არქეოგრაფიულ აღწერილობას, წარწერის გადმონაწერს დედნის შრიფტის დაცვით და მისეულ წაკითხვას:

„ქრისტე, წმიდაო ეკლესიაო მოიხსენე სულითა პეტრე“.¹

1987 წელს დავით ბერძენიშვილმა ჩვენთვის საინტერესო წარწერას უდეს წმიდა ნინოს (სურ.4) ეკლესიის გალავანში მიაკვლია (სურ. 5), გადმოიწერა და ფოტოზე აღბეჭდა. ეს მასალა დაცულია მის პირად არქივში.²

(სურ. 5) სულა პატრიკის სავედრებელი წარწერა უდეს წმიდა ნინოს ეკლესიიდან (დევი ბერძენიშვილის კოლექციიდან)

ვალერი სილოგავა წარწერას შემდეგი სახით კითხულობს: „ქ წმიდაო ეკლესიაო, მეოხ [ეყავ] სულსა პატარი[სასა]“, და X საუკუნით ათარილებს.³

ჩვენი აზრით, წარწერა ასე უნდა იკითხებოდეს:

ქ. **წ(მი)დ(ა)ო ეკ(ლეს)იაო, მო(ი)ხ(სენე) | ს(უ)ლა პ(ა)ტრი(კი)“.**

1 გიორგი ბოჭორიძე, მოგზაურობა სამცხე-ჯავახეთში ..., 71.

2 დევი ბერძენიშვილის საარქივო მასალის მოწოდებაში განუული დახმარებისათვის დიდ მადლობას მოვასხენებთ ისტორიკოსებს: გიორგი ჭეიშვილსა და ბუბა კუდავას.

3 ვ. სილოგავა, ჩორჩანელთა ფეოდალური სახლის ერთი ეპიგრაფიკული ძეგლი (ღალვის წარწერა), თსუ ახალციხის ფილიალის შრომების კრებული, I, 1998, 150-165.

ჩვენ სრულიად ვიზიარებთ წარწერის ვალერი სილოგავასეულ დათარიღებას და მის მსგავსად, წარწერის ქრონოლოგიას X საუკუნით განვსაზღვრავთ. აქაც, წინა წარწერის მსგავსად, უნდა იხსენიებოდეს ჩორჩანელთა ფეოდალური სახლის კიდევ ერთი წარმომადგენელი სულა პატრიკი. ჩვენი აზრით, წარწერაში მოხსენიებული სულა პატრიკი შესაძლოა, გაიგივდეს 980 წლის ახლო ხანების ზარზმის სააღმშენებლო წარწერაში მოხსენიებულ იოვანეს მამა - სულასთან, რომელიც, როგორც უდის წმიდა ნინოს ეკლესიის წარწერა გვამცნობს, ატარებდა ბიზანტიის იმპერიის კარზე ერთ-ერთ საპატიო სამხედრო წოდებას - პატრიკისას.

როგორც ცნობილია, ჩორჩანელთა ფეოდალური სახლის ერთ-ერთი განშტოებაა ხურციძეთა საგვარეულო. XVI საუკუნის სამცხის თავადთა ნუსხა გვამცნობს, რომ ერისთავთერისთავ ჩორჩანელის მამული ეკუთვნოდა ხურსისძეს.¹ ამ გვარში გადმოვიდა ჩორჩანელთა ფეოდალურ სახლში გავრცელებული სახელები: სულა, გიორგი, ფარსმან და სხვ.² ამის ნათელი დასტურია ფარსმან ხურციძისეული სააღმშენებლო წარწერა (1577 წლისა) ზარზმის იოვანე მახარებლის ეკლესიაში. ეს წარწერა ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში მრავალგზისაა გამოქვეყნებული (მ. ბროსე,³ დ. ბაქრაძე,⁴ ექ. თაყაიშვილი,⁵ ს. კაკაბაძე,⁶ გ. ბოჭორიძე,⁷ ვ. ბერიძე,⁸ ვ. სილოგავა⁹). ჩვენ ვსარგებლობთ ბოლო გამოცემით (მოგვყავს

1 ქართული ისტორიული საბუთები XVI საუკუნე (ქართლი და სამცხე-საათაბაგო), ტომი შუადგინეს და ქართული ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა მზია სურგულაძემ, სპარსული ტექსტები მოამზადა: თამაზ აბაშიძემ (თბილისი, 2016), 55, 196. სულ რამდენიმე წლის წინათ, ისტორიკოსმა თემო ჯოჯუამ გამოთქვა წინასწარი ვარაუდი, რომ შესაძლოა „ხურსისძეები სწორედ ივანე ჯაყელის შთამომავლები იყვნენ და ზარზმის მონასტერიც XIII საუკუნის შუა ხანებიდან, XVI საუკუნის მიწურულამდე ამ ფეოდალური სახლის საგვარეულო საძვალეს წარმოადგენდა“ (თემო ჯოჯუა, მანდატურთუხუცეს სარგის II ჯაყელის მეუღლის - თამარ თორელისა და თამარის დედის - ხათუთა სურამელის ალაპი იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის სვინაქსარიდან (ჯაყელთა და თორელთა ფეოდალური სახლები XIII-XIV საუკუნეების ისტორიის ზოგიერთი საკითხის შესახებ), კრ. ენრიკო გაბიძაშვილი 90, (თბილისი, 2021), 417.

2 ნ. შოშიაშვილი, ხურსისძენი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 11, (თბილისი, 1987), 518.

3 Rapports sur une voyage archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie, (St. Peterbourg), (2e livraison, 1850), 132-133.

4 Д. Бакрадзе, Археологические путешествия по Гурии и Адчаре (Санктпетербургъ, 1878), 135.

5 Е. Такашвили, Археологическія Экскурсіи, Разисканія и Заметки, Выпускъ I, (Тифлисы, 1905), 23.

6 სარგის კაკაბაძე, კვლევა-ძიებანი საქართველოს ისტორიის საკითხების შესახებ, (თფილისი, 1920), 58.

7 გიორგი ბოჭორიძე, მოგზაურობა სამცხე-ჯავახეთში, 143-144.

8 ვახტანგ ბერიძე, სამცხის ხუროთმოძღვრება XIII-XVI საუკუნეები, (თბილისი, 1955), 125.

9 ვალერი სილოგავა, ზარზმის ლაპიდარული ეპიგრაფიკა, ნგნ. ზარზმა, (თბილისი, 2007), 115.

მცირე კორექტივებით):

„ქ. აღმ(ე)ნა წ(მიდა)დ ესე ეკ(ლე)ს(ია)დ | ს(ა)ხელსა ზ(ედ)ა წ(მიდ)ისა ი(ოვ)ანე მ(ა)ხ(არ)ებლისასა, ნ(ე)ბითა ღ(მრთ)ისა(დ)ითა და ბრძა(ნ)ებითა ყ(ოველ)ს(ა) ქ(უე)ყ(ა)ნასა | ს(ა)ხელგ(ან)თქ(უ)მ(უ)ლისა, ა(გარ)იანთა პირისა დამყოფ(ე)ლისა, ხ(უ)რც(ი)ძისა პ(ატრო)ნისა ფ(არ)ს(მა)ნისითა; ს(უ)ლსა მისსა გ(ან)უ(ს)ი(უ)ნ(ე)დ და შ(ეუნ)დოს ღ(მერთ)მან; მღ(უ)დ(ელ)თ(მთ)ავ(არ)თ მთ(ავრო)ბასა ხ(უ)რც(ი)ძისა პ(ატრო)ნის | მ(ა)წყ(უერ)ელისა ს(ერა)პ(იო)ნისსა. ქ(რონი)კ(ონ)ს სჲ“.

წარწერის ბოლო გამომცემელმა - ვალერი სილოგავამ ყურადღება მიაქცია წარწერაში მეფისა და სამცხის მთავრის მოუხსენიებლობას და გამოთქვა მოსაზრება, ეს ჟესტი ოპოზიციური განწყობილებით შეიძლება აიხსნასო. იქვე დასძენს: „წარწერის ტექსტში ფარსმან ხურსიძე დახასიათებულია, როგორც „ყოველსა ქუეყანასა სახელგანთქუმული“ და „აგარიანთა პირის დამყოფელი“. აგარეანი/აგარიანი“ არაბს, ზოგადად, მაჰმადიანური სარწმუნოების მიმდევარს აღნიშნავდა, ხოლო „პირის-დაყოფა“ დადუმებას, ანუ თეოლოგიურ კამათში მათ დამარცხებას ნიშნავდა. რაში გამოიხატა ფარსმან ხურსიძისაგან მაჰმადიანების დადუმება - უცნობია. შეიძლება ეს გამოთქმა ნიშნავდეს ფარსმანის მიერ მაჰმადიანების, ქვეყნის დამპყრობლების წინააღმდეგ გამორჩეულად აქტიურ ბრძოლას. შეიძლება ამის გამოც იყო იგი „ყოველსა ქუეყანასა სახელგანთქუმული“.¹

თედო ჟორდანიას იყო პირველი ისტორიკოსი, რომელმაც ზარზმის იოვანე მახარებლის სახელობის ეკლესიის წარწერა 1577 წლით განსაზღვრა, მაგრამ მეცნიერს არანაირი არგუმენტი არ მოჰყავს, თუ რაზე დაყრდნობით ათარიღებს წარწერას მაინცდამაინც 1577 წლით.² დიმიტრი გორდეევმა თ. ჟორდანიასეული დათარიღება სრულიად გაიზიარა.³

თედო ჟორდანიასაგან განსხვავებით, საკითხს წყვეტს სარგის კაკაბაძე 1920 წელს გამოცემულ ნაშრომში - „მე-XVI საუკუნის უცნობი აფხაზეთის კათალიკოზი იოსებ მაჭუტაძე“. ამ ნაშრომში მკვლევარმა გაარკვია წარწერაში მოხსენიებულ პირთა პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხი ივანე ჯავახიშვილის მიერ გადმოწერილ ერთ-ერთ საალაპე მინაწერზე დაყრდნობით.

სინური ალაპი შემდეგი სახით იკითხება:

„საულასა ზარაზმსა წინამოადღარასა ჯაურაციძესა საერაპიონსა ღამერათამნა შუაუნდოსა. მაჭუტაძესა ქარათალიკოვანა იოსაებასა

1 ვალერი სილოგავა, ზარზმის ლაპიდარული ეპიგრაფიკა, 115.

2 ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, (ტფილისი, 1897), 416.

3 Д. Гордеев, Отчет о поездке в Ахалцихский Уезд в 1917 году, (Петроград, 1923), 61.

ლამერათამნა შეაუნადნაესა. რასათაენი საქარათავაელადალამნ სამალაცველო ჯემითა ჯელითა ამომივიდა ყოვაველათავე ლამერათმნა: შეუდოსა“.¹

ალაპის თანახმად, ზარზმის წინამძღვარ სერაპიონ ხურციძეს, აფხაზეთის კათალიკოზ იოსებ მაჭუტაძესთან ერთად, სინას წმიდა ეკატერინეს ეკლესიის შეწირულებისათვის უზრუნია. ს. კაკაბაძე საკვებით მართებულად აკავშირებს აქ მოხსენიებულ ზარზმის წინამძღვარ სერაპიონ ხურციძეს ამავე ეკლესიის ფრესკაში გამოსახულ მამა სერაპიონთან და ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ფიქრობს, რომ სინურ ალაპში მოხსენიებული ზარზმის წინამძღვარი სერაპიონ ხურციძე უნდა იყოს გამოსახული ზარზმის მთავარი ეკლესიის ჩრდილოეთ ფრესკაზე წარწერით: „მამაი სერაპიონ“. ამ ფრესკაზე გამოსახულია მეფე ბაგრატის, რომელიც სიგელებსა და ენქერს გადასცემს სერაპიონ ხურციძეს. როგორც ცნობილია, ექვთიმე თაყაიშვილი, აქ გამოსახულ ისტორიულ პორტრეტებს - მეფე მაგრატსა და მის წინაშე დახრილ მამა სერაპიონს XI საუკუნის მოღვაწეებად მიიჩნევდა. სარგის კაკაბაძე ყურადღებას აქცევს მეტად მნიშვნელოვან გარემოებას - ხურციძეების მიჩნევას ჩორჩანელთა შთამომავლებად. გარდა ამისა, ისტორიკოსი ყურადღებას ამახვილებს ზარზმის იოვანე მახარებლის სახელობის ეკლესიის წარწერაში მოხსენიებულ მანყვერელ სერაპიონ ხურციძეზეც. ექვთიმე თაყაიშვილი წარწერაში ბოლოს დასმულ ქრონიკონს „სჲ“ ქრისტესშობიდან მე-13 მოქცევით ათარიღებდა და, შესაბამისად, წარწერის თარიღს 1045 წლით განსაზღვრავდა. ს. კაკაბაძე ფიქრობს, რომ წარწერა უნდა დათარიღდეს ქრისტესშობიდან მე-14 მოქცევით და, აქედან გამომდინარე, წარწერას 1577 წლით ათარიღებს. აქ მის მსჯელობას თითქოს ეწინააღმდეგება 1572 წლის სიგელი, გაცემული ვახტანგ გურიელის მიერ. სიგელიდან ვიგებთ, რომ ამ დროისათვის ზარზმის მონასტერი აუოხრებითა ოსმალებს და ამის გამო ზარზმის მონასტრის სინმინდეები შემოქმედის მონასტერში

¹ ივანე ჯავახიშვილი, სინის მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, (თბილისი, 1947), 243. ალაპის ტექსტი გამოქვეყნებული აქვს ასევე დარეჯან კლდიაშვილს, აქვე გთავაზობთ მისეულ წაკითხვასაც: „ს<ა>ულ<ა>სა ზა<ა>ზ<ა>მისა წინამ<ა>ძლო<ა> რ<ა>ს | ჯ<ა>ურ<ა>ციძესა ს<ა>ერაპიონსა ღ<ა>მერ<ა>თ<მან<ა> შე<ა>უნდოსა. მაჭ<ა>უტაძესა ქათა<ლიკო<ვა>ზ<ა> (სიც) იოს<ა>ებ<ა>სა ღ<ა>მერ<ა>თმან<ა> | შე<ა>უნ<ა>დ<ა>ეს<ა>. რას<ა>ენი საქარ<ა>თველ<ა>ოდალამნ სამ<ა>ლ<ა>(ო) ცველო | ჩემითა ჯელითამ მოვიდა ყო<ველ<ა>თავე ღ<ა>მერ<ა>თმ<ა>ნ შეუნდოსა“ (დარეჯან კლდიაშვილი, ქართული სამონასტრო სულთა მათიანეები, წიგნი I, სინას წმ. ეკატერინეს მონასტრის ქართველთა ეკლესიის სულთა მათიანე, (თბილისი, 2008), 180). მეცნიერი ალაპს XVI საუკუნის 40-იანი წლები - 1557 წლებით განსაზღვრავს, მასში აფხაზეთის კათალიკოს იოსების მოხსენიების გათვალისწინებით.

გადმოუსვენებიათ. მეცნიერი სავსებით მართებულად ფიქრობს, რომ სამცხე-საათაბაგოში ქრისტიანობა მასობრივად უდევნიათ და ეს ისტორიულ-გეოგრაფიული პროვინცია დაცლილა გაცილებით უფრო გვიან, კონკრეტულად, 1578 წელს, „როდესაც დედის იმედი და მისი შვილი ყვარყვარე (სამცხის მმართველები - თ. გ.) იძულებულნი გახდნენ ოსმალეთს დამორჩილებოდნენ“. ამის გათვალისწინებით, მკვლევრის ვარაუდით, აქ გამოსახული მეფე ბაგრატ სხვა არავინ შეიძლება იყოს, თუ არა იმერეთის მეფე ბაგრატ III, რომელიც სხვა წერილობითი მასალების თანახმად, 1535-1545 წლებში ფლობდა სამცხეს. ასევე, კათალიკოს იოსებ მაჭუტაძეს მკვლევარი აფხაზეთის საქეთმყრობელად მიიჩნევს და მის მოღვაწეობას აფხაზეთის კათალიკოსების - მალაქია აბაშიძესა და ევდემონ ჩხეტიძეს შუა ათავსებს, რის საფუძველზეც მის მოღვაწეობასა და აქედან გამომდინარე, სინური ალაპის შესრულებას 1540-1550 წლებში ათავსებს. რაც შეეხება ზარზმის წინამძღვარ სერაპიონ ხურციძეს, ს. კაკაბაძე გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ „სერაპიონის მოღვაწეობის დასაწყისი ზარზმის წინამძღვრის თანამდებობით შეიძლება მიეკუთვნოს იმ დროს, როდესაც ბაგრატ III ფლობდა სამცხე-საათაბაგოს“.¹ ვახტანგ ბერიძეს სრულიად მართებულად მიაჩნია ს. კაკაბაძის მიერ გამოთქმული მოსაზრება ტაძრის ჩრდილოეთ კედელზე გამოსახულ მეფე ბაგრატთან და მამა სერაპიონთან დაკავშირებით.²

ჩვენი აზრით, იმავე სერაპიონ ხურციძეს უნდა უკავშირდებოდეს კიდევ ერთი იერუსალიმური ალაპი 244 (M-239), რომელშიც ვკითხულობთ: „**[თუესა მაისსა კე]. ჩ(უ)ენ, ჳ(უაჰ)ისა მ(ამა)მ(ან) მ(ო) ძღუაჰმ(ან) და სხუდად მონასგეჰმ(ან), გაუჩინეთ მაისსა ოცდახუთსა ალაპი საუკუნო ხუხისძესა სუდა-ყოფიღსა სეჰაპიონს. ც(ო)ღვანი მ(ა)თნი შეუნდვენ. ღმეჰთო. მოგუივიდა ას ოცი ფღოიი ვენეტიკუჰი, გამათავებედ[ნი აკუჰთხეს ღმეჰთმან, ან]**“.³

ალაპის გამომცემლის, ელენე მეტრეველის ვარაუდით, ალაპი XV საუკუნით უნდა დათარიღდეს, ხოლო ალაპში მოხსენიებული სულა-ყოფილ სერაპიონ ხურსიძის იდენტიფიკაციის საკითხს მკვლევარი ღიად ტოვებს.⁴

თუ ჩვენი მსჯელობა მართებულია, მაშინ გამოდის, რომ ალაპი განწესებული ყოფილა ზარზმის 1577 წლის სააღმშენებლო

1 სარგის კაკაბაძე, კვლევა-ძიებანი საქართველოს ისტორიის საკითხების შესახებ, (თფილისი, 1920), 57-61.

2 ვახტანგ ბერიძე, სამცხის ხუროთმოძღვრება XIII-XVI საუკუნეები, (თბილისი, 1955), 131.

3 ე. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, (თბილისი, 1962), 101.

4 „ალაპი სულა-ყოფილ სერაპიონ ხურსიძისთვის... ხელის მიხედვით XV საუკუნისა უნდა იყოს. ცნობები სულა-ყოფილი სერაპიონ ხურსიძის შესახებ ჩვენ არ გავაჩნია“ (ე. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, 170.

წარწერაში მოხსენიებული სერაპიონისათვის. მანამდე, სანამ ზარზმისა წინამძღვარი და შემდეგში ანყურის ეპარქიის მწყემსთავარი გახდებოდა, სერაპიონი საერო ცხოვრებას ეწეოდა სულას სახელით, ხოლო მონაზვნად აღკვეცის შემდეგ მისი საეკლესიო სახელი სერაპიონი გამხდარა.

როგორც ალაპის ტექსტი გვამცნობს, სულა ყოფილს სერაპიონ ხურსიძეს იერუსალიმის ჯვრის მონასტრისათვის 120 ფლური ვენედიქტური შეუწირავს, რის სანაცვლოდაც, ჯვრის მონასტრის წინამძღვარსა და კრებულს, 25 მაისს მის სახელზე ალაპი დაუნესებიათ. ალაპს ჩვენ ელენე მეტრეველისაგან განსხვავებით ვათარილებთ: XV საუკუნის ნაცვლად XVI საუკუნით, უფრო კონკრეტულად, იმერეთის მეფე ბაგრატ III-ის მიერ ზარზმის წინამძღვრად სერაპიონის დადგენამდე პერიოდით - 1520-იანი წლების მეორე ნახევრითა და 1530-იანი წლების დასაწყისით.

საქართველოს კათალიკოს თეოდორესადმი სერაპიონ მანყვერელის ერთგულების წიგნში (1427-1438 წწ.) ვკითხულობთ: „... ესე წიგნი გკადრეთ და მოგაჯსენეთ თქვენ, ... ქ(ახთი)სა კ(ათაღიკო)ზსა თე(ოდოხო)ს მე, მაწყუეხედი მთავაჲებისკოპოზმან სეჲაპიონ, მას ჟამსა, ოდეს მაწყუეხედობა მიბოძეთ და მაკუხთხე[თ] და მე ესე საეხთგუდო წიგნი მოგაჯსენე ...“¹

მართალია, საბუთში მითითებული არ არის, კონკრეტულად რომელი საგვარეულოს წარმომადგენელი იყო მანყვერელი ეპისკოპოსი სერაპიონი, მაგრამ თუ სახელ სერაპიონსა და ხურციძეთა საგვარეულოს მფლობელობას დაუკავშირებთ ზარზმის მონასტერს, ვარაუდად შეგვიძლია გამოვთქვათ, რომ 1427-1438 წლების ერთგულების წიგნი ქართლის კათალიკოს თეოდორესადმი სწორედ ხურციძეთა ოჯახის წარმომადგენელს - მანყვერელ სერაპიონ ხურციძეს მიუთმევიან.

1 ქართული ისტორიული საბუთები XIV-XV საუკუნეები, ტომი II, შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს: თინათინ ენუქიძემ, ნინო თარხნიშვილმა, ბაბილინა ლომინაძემ, (თბილისი, 2013), 146-147.